

Markviss kennsla um kynheilbrigði og ofbeldisforvarnir í grunn- og framhaldsskólum

Greinargerð og tillögur starfshóps

PRÓUNARMÍÐSTÖÐ
ÍSLENSKRAR HEILSUGÆSLU

Embætti
landlæknis
Directorate of Health

KENNARASAMBAND
ÍSLANDS

Samband íslenskra
sveitarfélaga

samband
íslenskra
framhaldsskólanema

Útgefandi:

Mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2021

mrn@mrn.is / mrn.is

Efnisyfirlit

Inngangur	5
Kynheilbrigði	7
Alhliða kynfræðsla	8
Skilgreining alhliða kynfræðslu.....	8
Mikilvægi alhliða kynfræðslu.....	10
Réttur til kynheilbrigðis.....	10
Þarfir barna og ungmenna fyrir kynfræðslu.....	10
Kynjajafnréttisfræðsla og ofbeldisforvarnir	12
Um mannréttindi barna á Íslandi.....	13
Lagaleg skylda og samþykktir.....	14
Aðalnámskrár skóla	17
Grunnþættir menntunar í aðalnámskrám	17
Aðalnámskrá leikskóla	17
Aðalnámskrá grunnskóla	17
Aðalnámskrá framhaldsskóla.....	18
Umsjónaraðilar kynfræðslu í skólum	19
Kennarar.....	19
Skólahjúkrunarfræðingar.....	20
Náms- og starfsráðgjafar	20
Tómstunda og félagsmálafræðingar (fagfólk í frítímaþjónustu).....	21
Tillögur um markvissa kennslu um kynheilbrigði	22
1. Stöðukönnun á kynfræðslu í grunn- og framhaldsskólum.....	22
2. Inntak kennaramenntunar.....	22
3. Hlutverk skólahjúkrunarfræðinga.....	23

4.	Starfsþróun fagstéttar.....	23
5.	Breytingar á aðalnámskrám grunn- og framhaldsskóla.....	24
6.	Fyrirkomulag kynfræðslunnar.....	24
7.	Heildarsýn á efnistök kynfræðslunnar.....	25
8.	Aðgengi að námsefni.....	25
9.	Efnisþættir kynfræðslunnar	26
10.	Viðbragðsáætlun við kynferðislegu og kynbundnu ofbeldi:.....	27
11.	Breytingar á lögum um ráðgjöf og fræðslu varðandi kynlíf og barneignir.....	27
	Heildaryfirlit tillagna	28
	Heimildir	29
	Fundir og kynningar.....	33

Inngangur

„Þörfin fyrir skilmerekilegri og öflugri kynfræðslu, kennslu í samskiptum og lífsleikni hefur aldrei verið meiri.“ (Lilja Alfreðsdóttir, 2020).

Þetta voru orð Lilju Alfreðsdóttur, mennta- og menningarmálaráðherra, í grein sem birtist í Morgunblaðinu þann 10. október 2020. Þar kom einnig fram að sú fræðsla væri eitt mikilvægasta baráttumálið til að auka velferð ungmenna á Íslandi.

Mikil vitundarvakning hefur orðið á síðastliðnum árum um kynferðislegt og kynbundið ofbeldi. Börn og ungmenni hafa óskað eftir því að stjórnvöld bæti úr stöðunni í eitt skipti fyrir öll og tryggi aukna kynfræðslu fyrir öll börn.

Þann 14. desember 2020, í kjölfar mikillar umræðu á samfélagsmiðlum, skipaði mennta- og menningarmálaráðherra þrettán manna starfshóp sem var ætlað að leggja fram tillögur um með hvaða hætti unnt væri að koma á markvissri kennslu um kynheilbrigði og ofbeldisforvrnum í grunn- og framhaldsskólum landsins.

Verkefni sem hópnum var falið að vinna:

- Gera tillögu að framkvæmd kennslu í kynfræðslu og ofbeldisforvrnum á grunn- og framhaldsskólastigi.
- Láta vinna stöðukönnun á framkvæmd kynfræðslu í grunn- og framhaldsskólum þar sem m.a. kæmu fram viðhorf skólastjórnenda, nemenda og kennara til framkvæmdar kynfræðslu á viðkomandi skólastigum.
- Taka afstöðu til hvort og þá hvaða breytinga þurfi að gera á aðalnámskrám grunn- og framhaldsskóla, á inntaki kennaramenntunar, hlutverki skólahjúkrunarfræðinga, námsráðgjafa og tómstundafræðinga til að kynfræðsla á þessum skólastigum verði markvissari.
- Gera tillögur um með hvaða hætti best sé að miðla fræðslu um kynlíf og kynheilbrigði.
- Vinna tillögur í víðtæku samráði við haghafa.

Starfshópinn skipuðu:

- Sólborg Guðbrandsdóttir, formaður hópsins. Skipuð af mennta- og menningarmálaráðuneyti.
- Ása Sjöfn Lórensdóttir, fagstjóri heilsuverndar skólabarna. Fulltrúi þróunarmiðstöðvar íslenskrar heilsugæslu.
- Hanna Björg Vilhjálmsdóttir, kynjafræðikennari í Borgarholtskóla. Fulltrúi Kennarasambands Íslands.
- Indíana Rós Ægisdóttir, kynfræðingur. Fulltrúi Kynís.
- Ingibjörg Guðmundsdóttir, verkefnastjóri Heilsueflandi grunnskóla. Fulltrúi Embættis landlæknis.
- (Ingólfur Atli Ingason, grunnskólanemi. Fulltrúi Samfés. Tók ekki þátt í störfum hópsins.)
- Kolbrún Hrund Sigurgeirs dóttir, verkefnastýra Jafnréttisskóla Reykjavíkur. Fulltrúi Sambands íslenskra sveitarfélaga.
- Sigríður Dögg Arnardóttir, kynfræðingur. Skipuð af mennta- og menningarmálaráðuneyti.
- Sigrún Sóley Jökulsdóttir, ritstjóri. Fulltrúi Menntamálastofnunar.
- S. Maggi Snorrason, varaforseti SÍF og nemandi í Menntaskólanum í Reykjavík. Fulltrúi Sambands íslenskra framhaldsskólanema.
- Sóley Sesselja Bender, prófessor við Háskóla Íslands og sérfræðingur í kynheilbrigði. Skipuð af mennta- og menningarmálaráðuneyti.
- Unnur Þöll Benediktsdóttir, meistaránemi. Skipuð af mennta- og menningarmálaráðuneyti.
- Þóra Björt Sveinsdóttir, verkefnastýra og fulltrúi Stígamóta.

Starfshópurinn fundaði þrettán sinnum á tímabilinu 20. janúar til 15. júní 2021.

Kynningar sem hópurinn fékk voru tólf talsins.

Í þessari skýrslu er fjallað um hugmyndafræði kynheilbrigðis og alhliða kynfræðslu, lagalega skyldu og samþykktir en jafnframt um aðalnámskrá grunn- og framhaldsskóla. Tillögur starfshópsins lúta að umgjörð og framkvæmd kynfræðslunnar en einnig því hvernig fylgjast skuli með framgangi hennar. Í skýrslunni verður notað jöfnum höndum hugtökin kynfræðsla og kennsla um kynheilbrigði.

Kynheilbrigði

Kynheilbrigði lýtur að heilbrigðu kynlífi og vellíðan en ekki einungis því að vera án sjúkdóma. Hugtakið kynheilbrigði greinist í tvö lykilhugtök.

Annað þeirra er kynlífsheilbrigði (e. sexual health) og á við um allt er varðar kynverund mannsins, s.s. tilfinningar, viðhorf og þekkingu en jafnframt kynvitund, kynhneigð, kynferðisleg sambönd og kynhegðun. Kynlífsheilbrigði felur það í sér að einstaklingurinn getur notið sín sem kynvera og myndað heilbrigð kynferðislegt samband þar sem fólk sýnir hvert öðru virðingu og tekur sameiginlega ábyrgð á kynferðislegum athöfnum og afleiðingum þeirra. Kynverund einstaklingsins verður fyrir áhrifum margra þátta, s.s. menningarlegra, lagalegra, trúarlegra, efnahagslegra og pólitískra.

Hitt lykilhugtakið er frjósemisheilbrigði (e. reproductive health) og varðar frjósemi fólks, takmörkun barneigna, ákvörðun um barneignir en einnig verndun frjóseminnar eins og að varast sýkingar af völdum kynsjúkdóma sem valdið geta ófrjósemi (UN, 1994; WHO, 2006).

Með sameiningu þessara tveggja hugtaka er meginkjarni þeirra sá að kynheilbrigði er líkamleg, tilfinningaleg, andleg og félagsleg vellíðan er viðkemur kynlífi og frjósemi. Það felur í sér að geta lifað ánægjulegu og öruggu kynlífi án þvingana, mismununar og ofbeldis. Fólk skal hafa frelsi til að ákveða hvort, hvenær og hversu oft það vilji stunda kynlíf eða eignast börn. Í því felst að eiga rétt á upplýsingum og hafa greitt aðgengi að öruggum, ásættanlegum og fjárhagslega viðráðanlegum getnaðarvörnum að eigin vali. Til að ná og viðhalda kynheilsu þarf að virða, vernda og uppfylla rétt einstaklingsins til kynheilbrigðis.

Réttur fólks til kynheilbrigðis hefur verið settur fram af Alþjóðlegum stofnunum og samtókum á borð við Alþjóðasamtök um fjölskylduáætlun (IPPF, 2008) og Heimssamtök um kynheilbrigði (WAS, 2014, 1997). Réttur til kynheilbrigðis byggist á grundvallarmannréttindum (Dixon-Mueller, Germain, Fredrick og Bourne, 2009; Kismödia, Cottingham, Gruskin, og Millerd, 2015).

Alhliða kynfræðsla

Lögð hefur verið áhersla á að ríkisstjórnir allra landa sjái til þess að unglingar og ungt fólk fái alhliða kynfræðslu frá því Sameinuðu þjóðirnar héldu Alþjóðaþing um mannfjölda og þróun í Kairó 1994 (Haberland og Rogow, 2015).

Um nokkurt skeið hefur verið lögð áhersla á alhliða kynfræðslu (e. comprehensive sexuality education) í nágrannalöndum okkar. Ýmsar alþjóðlegar stofnanir, s.s. Mannfjöldasjóður Sameinuðu þjóðanna (UNFPA), Menningarmálastofnun Sameinuðu þjóðanna (UNESCO) og Alþjóðastofnun um fjölskylduáætlun (IPPF), hafa lagt áherslu á alhliða kynfræðslu (Haberland og Rogow, 2015). Bandaríkin ruddu brautina hvað þetta varðar og í kjölfarið hefur vaxandi áhersla verið lögð á alhliða kynfræðslu í Evrópu (BzgA og IPPF, 2018; National Guidelines Task Force, 1991). Í úttekt á kynfræðslu í Evrópu, sem byggðist á athugun á kynfræðslu í 25 löndum, kom í ljós að í níu löndum í Evrópu er kynfræðslan flokkuð sem alhliða (Ketting, Brockschmidt og Ivanova, 2021).

Skilgreining alhliða kynfræðslu

Mismunandi skilningur hefur verið lagður í alhliða kynfræðslu (Miedema, o.fl., 2020). Í skýrslu Miðstöðvar um kynfræðslu í Evrópu (BzgA) og Alþjóðasamtaka um fjölskylduáætlun (IPPF) um kynfræðslu í Evrópu segir m.a. að alhliða kynfræðsla byrji snemma í æsku og nái til ungmenna og fullorðinna (BzgA og IPPF, 2018). Þar segir einnig: „... hún veitir börnum og ungu fólkí smám saman upplýsingar, færni og jákvæð lífsgildi til að skilja og njóta sín sem kynverur, eiga öruggt og gefandi kynferðislegt samband og taka ábyrgð á eigin kynheilbrigði og vellíðan, jafnt sem annarra,“ (BzgA og IPPF, 2018, bls. 9).

Í skýrslu sem gefin var út af Mannfjöldasjóði Sameinuðu þjóðanna (UNFPA) þremur árum áður, sem fjallaði um mat á alhliða kynfræðslu, var greint frá því hverjir væru helstu grundvallarþættir alhliða kynfræðslu (UNFPA, 2015). Þetta voru atriði eins og að kynfræðslan hefjist snemma, veittar væru upplýsingar um heilbrigði og vellíðan, lögð væri áhersla á heilsusamlega hegðun og færni nemenda og unnið væri með viðhorf og lífsgildi. Einnig að kennslan miðist við aldur og þroska nemenda. Til þess að hafa áhrif á kynheilbrigði og vellíðan þurfi kynfræðslan að fjalla um kynferðisleg sambönd, heilbrigðar kynlífsvetur og veita upplýsingar um þá þjónustu sem í boði er á þessu sviði. Alhliða kynfræðsla skal vera veitt af kennrum sem hafi fengið til þess þjálfun og séu m.a. færir í gagnvirkum kennsluháttum. Lögð væri áhersla á gagnvirkar kennsluaðferðir þar sem nemendur taki virkan þátt.

Ýmsar skilgreiningar hafa verið settar fram um alhliða kynfræðslu af alþjóðlegum stofnunum. Ein þeirra er frá Alþjóðasamtökum um fjölskylduáætlun (IPPF) og önnur frá Menningarmálastofnun Sameinuðu

þjóðanna (UNESCO). Skilgreiningar þessar eru samhljóma um að alhliða kynfræðsla skuli byggja á mörgum efnispáttum sem varða líkamlega, tilfinningalega og félagslega þætti. Hún skuli sömuleiðis leggja áherslu á þekkingu, færni, viðhorf og lífsgildi en jafnframt á rétt einstaklingsins til kynheilbrigðis (IPPF, 2006; UNESCO, 2018).

Skilgreining Menningarmálastofnunar Sameinuðu þjóðanna (UNESCO) á alhliða kynfræðslu er svohljóðandi í lausri þýðingu: *Alhliða kynfræðsla er ferli sem byggist á námsefni um kennslu og nám sem fjallar um þekkingarlega, tilfinningalega, líkamlega og félagslega þætti kynverundar. Markmið hennar er að láta börn og ungt fólk fá upplýsingar, öðlast færni, skapa sér viðhorf og lífsgildi sem eflir þau til að skynja eigin heilbrigði, vellíðan og reisn; að þau nái að þráða kynferðislegt samband sem byggist á virðingu, velta fyrir sér hvernig val þeirra getur haft áhrif á vellíðan þeirra og annarra og skilja og sjá til þess að vernda eigin rétt út allt lífið* (UNESCO, 2018, bls. 16).

Í skýrslu Menningarmálastofnunar Sameinuðu þjóðanna (UNESCO, 2018) er jafnframt greint frá atriðum sem einkenna alhliða kynfræðslu:

- Vísindalega nákvæmt námsefni.
- Stigvaxandi og áframhaldandi kennsla sem byrji snemma, bæti við nýjum upplýsingum og byggist ofan á fyrri þekkingu.
- Viðeigandi út frá aldri og þroska.
- Byggð á heildstæðu kynfræðslunámsefni. Það liggi til grundvallar kennslunni leiðbeiningar (handbók) fyrir kennara til að kenna efnið. Þar komi m.a. fram markmið, hugtök sem styðjast skuli við í kennslustundum og uppbygging kennslustundar.
- Miðuð við fjölpætt efnisval um kynverund mannsins. Fjalli um líkamlega, félagslega og tilfinningalega þætti, starfsemi kynfæra, kynþroska, frjóvgun, getnaðarvarnir, þungun, barneignir, kynsjúkdóma, HIV, samskipti, virðingu, sambönd, lífsgildi, félagsleg viðmið, kynhegðun, ofbeldi, samþykki, líkamlegt öryggi o.fl.
- Byggir á umfjöllun um mannréttindi og þess að vera án mismununar. Tekur mið af rétti allra til heilbrigðis og menntunar.
- Með áherslu á jafnrétti kynjanna og áhrif þess á kynverund einstaklingsins.
- Menningarlega viðeigandi og í viðeigandi samhengi. Fjallar um hvernig menningarleg viðmið geti haft áhrif á hvaða val fólk hefur varðandi eigin kynhegðun og sambönd.
- Áhersla á réttlátt samfélag sem felur í sér gagnrýna hugsun og valdeflingu en jafnframt að skapa jákvæð viðhorf til kynheilbrigðis.

Kennslan miði að því að gera ungt fólk ábyrgt gagnvart eigin ákvörðunum og kynhegðun.

- Áhersla á lífsleikni þar sem nemandinn lærir að taka upplýstar ákværðanir, öðlast færni í að tjá sig um kynheilbrigðismál og standa með sjálfum sér.

Mikilvægi alhliða kynfræðslu

Um allan heim er vaxandi áhersla lögð á alhliða kynfræðslu (IPPF, 2006; Ketting, Brockschmidt og Ivanova, 2021; UNESCO, 2018) og þar á meðal í framkvæmdaáætlun um kynheilbrigði í Evrópu (WHO, 2016). Í þeiri áætlun, sem Ísland tók þátt í að móta, er m.a. lögð áhersla á gagnreynda kynfræðslu, rétt til kynheilbrigðis, jafnrétti kynjanna og þjálfun kennara.

Það er því mikilvægt að á Íslandi sé lögð áhersla á alhliða kynfræðslu. Mikilvægi hennar felst í því að styrkja einstaklinginn sem kynveru svo hann nái að stuðla að eigin kynheilbrigði. Í skýrslu Alþjóðasamtaka um fjölskylduáætlun (IPPF, 2006) um mikilvægi kynfræðslu er annars vegar lögð áhersla á rétt ungs fólks til kynheilbrigðis en hins vegar þarfir þess til að geta stuðlað að eigin kynheilbrigði. Hér verður fjallað um þá tvo þætti.

Réttur til kynheilbrigðis

Rík áhersla hefur verið lögð á rétt einstaklingsins til að fá upplýsingar og kynfræðslu sem byggist á gagnreyndri þekkingu í alþjóðlegum samþykktum (IPPF, 2008; WAS, 1997, 2014). Rétturinn nær hins vegar til mun fleiri þátta en kynfræðslu. Miðað við yfirlýsingu Heimssamtaka um kynheilbrigði (WAS), frá árinu 2014 um rétt til kynheilbrigðis, þá nær rétturinn m.a. til þess að lifa heilbrigðu kynlíf og geta átt ánægjulegt kynlíf þar sem kynferðislegs öryggis er gætt, að geta átt sitt einkalíf, notið jafnréttis og verið án mismununar, laus undan hvers kyns ofbeldi og þvingunum og að geta ákvarðað eigin barneignir (WAS, 2014).

þarfir barna og ungmenna fyrir kynfræðslu

Ekki er nægilega komið til móts við þarfir ungs fólks hvað kynheilbrigði og kynverund varðar, samkvæmt skýrslu IPPF (2006) um ramma alhliða kynfræðslu. Þar er átt við tilfinningalegar og félagslegar þarfir en jafnframt heilbrigðisþarfir.

Hér á landi hefur ungt fólk mikla þörf fyrir kynfræðslu. Nýlegar eigindlegar rannsóknir hér á landi meðal ungra karlmanna sýna að þeir kalli eftir því að fá meiri og betri kynfræðslu (Kolbrún Hrund Sigurgeirs dóttir, Þórður Kristinsson og Þorgerður Einarsdóttir, 2019; Lóa Guðrún Gísladóttir, Ragný Þóra Guðjohnsen og Sóley S. Bender, 2020). Ungir karlmenn nefndu að þeir hefðu aðallega fengið fræðslu um líkamann og kynsjúkdóma en vildu fá almennar umræður um kynlíf, tilfinningar og félagsleg samskipti (Kolbrún Hrund Sigurgeirs dóttir o.fl., 2019).

þarfir ungs fólks fyrir kynfræðslu eru fjölpættar en hér verður sérstaklega fjallað um þarfir þess í sambandi við gagnreyndar upplýsingar og að geta tekið upplýstar ákvarðanir um eigið kynlíf og virt ákvarðanir annarra í því samhengi.

Ungt fólk hefur greiðan aðgang að gríðarlegum upplýsingum um kynlíf á netmiðlum. Rannsóknir á Íslandi hafa sýnt fram á að klámáhorf meðal ungmenna er töluvert. Rannsókn sem byggði á 1.867 svörum frá framhaldsskólanemum sýndi að tæp 98,8% ungra karlmannna höfðu horft á klám og 87,4% ungra kvenna (Guðbjörg Hildur Kolbeins, 2016). Fram kom í eigindlegri rannsókn meðal sex ungra karlmannna, 18-22 ára, að þeir horfi á klám áður en þeir byrji að stunda kynlíf. Þeir voru sammála um að klámið hefði mikil áhrif á hugmyndir ungmenna um kynlíf (Lóa Guðrún Gísladóttir o.fl., 2020). Niðurstöður annarrar eigindlegrar rannsóknar meðal ellefu ungra karlmannna, 18-21 ára, styðja niðurstöður fyrri rannsóknar um að klámið gæfi þeim hugmyndir um kynlíf: „... ég vissi ekki einu sinni hvernig þetta fór fram áður en ég byrjaði að horfa á klám ...“ (Kolbrún Hrund Sigurgeirs dóttir o.fl., 2019). Þessar misgóðu upplýsingar geta skapað óvissu meðal ungmenna um hvað sé rétt og hvað ekki, hvað sé innan eðlilegra marka, haft ýmis konar áhrif á kynferðisleg sambönd og viðhaldið skaðlegum staðalímyndum.

Mikilvægt er að einstaklingurinn hafi þekkingu, viðhorf og færni til að geta tekið upplýstar ákvarðanir sem stuðli að heilbrigði hans, t.d. sem miða að því að fyrirbyggja kynsjúkdómasmit og óráðgerðar þunganir. Kynsjúkdómar, t.a.m. klamydía, hafa verið mjög algengir á Íslandi síðastliðna tvo áratugi, einkum í aldurshópnum 15-25 ára, og er nýgengi klamydíusýkingar á Íslandi með því hæsta sem þekkist í heiminum (Þórólfur Guðnason, o.fl., 2018). Í rýnhóparannsókn á smokkanotkun ungra karlmannna kom í ljós að fáir könnuðust við að hafa fengið fræðsluefni um það hvernig nota skyldi smokkinn frá upphafi til enda (Sóley S. Bender, Snæfríður Jóhannesdóttir og Sigurbjörg Lind Ellertsdóttir, 2021). Til að sporna gegn kynsjúkdómasmitum er mikilvægt að fræða ungt fólk um notkun smokka og annarra kynsjúkdómavarna í kynlifi, sem og að auka aðgengi að þeim. Einnig er nauðsynlegt að fræða um aðrar getnaðarvarnar til að fyrirbyggja óráðgerðar þunganir. Þó fæðingum meðal ungra stúlkna hafi farið fækkandi hér lendis á undanförnum árum hefur tíðni fæðinga verið hærri á Íslandi en á öðrum Norðurlöndum um allnokkurt skeið (NOMESCO, 2017). Árið 2016 var tíðni fæðinga hér á landi 6,5 á hverjar 1.000 konur, 15-19 ára, en 3,5 í Danmörku og 3,9 í Noregi. Tíðni þungunarrofa hefur sömuleiðis farið lækkandi á Íslandi, sem og á öðrum Norðurlöndum, en árið 2015 var tíðni þungunarrofa meðal íslenskra stúlkna þó 12,5 á hverjar 1.000 konur en 8,4 í Finnlandi og 8,3 í Noregi (NOMESCO, 2017).

Kynjajafnréttisfræðsla og ofbeldisforvarnir

Eins og fram kemur um áherslur alhliða kynfræðslu er ekki mögulegt að kenna hana án þess að veita kynjuðum veruleika athygli. Reynsluheimur kynjanna er á margan hátt ólíkur og félagsmótun sem ýtir undir staðlaðar karlmennsku- og kvenleikahugmyndir ýtir undir valdaójafnvægi, gagnkynhneigðarhyggju og eykur líkur á kynbundnu ofbeldi (BzgA og IPPF, 2018). Mikilvægt er að þeir aðilar sem sinna kynfræðslu hafi þekkingu á hinum kynjaða veruleika, búi yfir ákveðnu jafnréttisnæmi og hafi færni til að fléttu jafnrétti ætíð saman við kynfræðsluna (BzgA og IPPF, 2018). Fræða þarf nemendur um þær ólíku kröfur sem gerðar eru til kynjanna en nýleg rannsókn á kynlífsmenningu ungs fólks hefur sem dæmi staðfest að enn í dag gilda strangari kröfur um kynhegðun stelpna en stráka þar sem þær eru kallaðar druslur fyrir sömu hegðun og þeir eru kallaðir folar eða kóngar (Kolbrún Hrund Sigurgeirs dóttir o.fl., 2019). Hinar stöðluðu kröfur kynhlutverkanna geta haft skaðleg áhrif á ungt fólk af öllum kynjum því þær ýta undir að stelpur séu óvirkar og leitist frekar við að uppfylla þarfir annarra en sínar eigin og að strákar séu kynferðislegir gerendur sem eiga að líta á kynlíf sem leik og keppni (Tolman, Striepe og Harmon, 2003). Ekki má gleyma því að þau sem skilgreina sig hinsegin eru gjarnan jaðarsett í hefðbundinni kynfræðslu sem ekki gerir ráð fyrir ríkri jafnréttisfræðslu samhliða.

Líkt og #MeToo bylgjan leiddi í ljós er kynferðisleg áreitni og annað kynferðisofbeldi landlægt á öllum sviðum mannlífsins. Klámvæðing, nauðgunarmenning og gerendameðvirkni eru í dag orðin hluti af samfélaginu og félagsmótun barna og ungmenna. Mikilvægt er að gera nemendum ljós einkenni og áhrif þessara þáttu. Óhugsandi er að nokkur kynfræðsla verði án þess að setja í samhengi við þennan veruleika barna og ungmenna. Samkvæmt ársskýrslu Stígamóta (2019) eru 70% þolenda undir 18 ára aldri þegar kynferðisbrot á sér stað í fyrsta sinn. Það gefur okkur ríka ástæðu til þess að byrja snemma að ræða heilbrigð samskipti og kynferðislegt ofbeldi við börn og ungmanni af öllum kynjum í tengslum við kynfræðslu og valdatengsl. Mikilvægt er að huga sérstaklega að skólabrag og skólamenningu, leggja áherslu á að börn upplifi virðingu í skólanum og að menningin ýti undir vellíðan og öryggi. Jákvæður skólabragur er í eðli sínu forvarnarstarf og getur dregið úr neikvæðum samskiptum, s.s. einelti og öðru ofbeldi, líkt og fram kemur í aðalnámskrá grunnskóla (2013, bls. 45).

Um mannréttindi barna á Íslandi

Í Barnaskýrslu til Barnaréttindanefndar Sameinuðu þjóðanna, sem tekin var fyrir í fyrsta sinn þann 29. september 2020, var m.a. fjallað um mikilvægi kynfræðslu í skólakerfinu. Skýrslan var unnin með þátttöku barna og ungmenna víðs vegar af landinu og var kynnt samhliða skýrslu níu frjálsra félagasamtaka um stöðu mannréttinda barna á Íslandi og þess hve vel Íslandi gengi að uppfylla Barnasáttmálann. Þau samtök voru UNICEF á Íslandi, Barnaheill, Heimili og skóli, Landssamtökin Þroskahjálp, Mannréttindaskrifstofa Íslands, Rauði krossinn á Íslandi, Samfés, UMFÍ og Öryrkjabandalagið.

Í skýrslunni kom fram að kynferðisleg áreitni á netinu væri vaxandi vandamál eftir komu samfélagsmiðla og nauðsynlegt væri að sporna við því með aukinni fræðslu um heilbrigð samskipti. Við gerð skýrslunnar var rætt við nokkra hópa barna á aldrinum 12 til 16 ára. Í hverjum hópi hafði að minnsta kosti eitt barn fengið send til sín óviðeigandi skilaboð á netinu sem innihéldu kynferðislega orðræðu og/eða myndir. Nánast ekkert þeirra barna gat bent á önnur úrræði en þau að „blokka“ sendandann. Að auki kom fram í skýrslunni, að Instagram-síðunni Fávitar, sem safnaði saman og birti skjáskot af kynferðisofbeldi á netinu, hefðu borist tugir mála dag hvern frá börnum niður í 11 ára.

Barnahópurinn benti einnig á mikilvægi þess að innan skólanna væru viðbragðsáætlanir til að taka á því þegar upp kæmu kynferðisofbeldismál hjá nemendum, sbr. viðbragðsáætlun gegn einelti, andlegu eða líkamlegu ofbeldi. Nauðsynlegt væri að starfsfólk skóla gæti brugðist við slíkum málum með viðeigandi ráðstöfunum, komið þeim í réttan farveg og stutt við nemendur. Sömuleiðis var mikilvægi þess að kynfræðslan væri alhliða ítrekað, í ljósi þess að hinsegin börn verða fyrir einelti og eru líklegrar til að upplifa sjálfsvígshugsanir. Þegar aðalnámskrá yrði næst yfirfarin var hvatt til þess að hlustað yrði á börn og þeirra óskir í samræmi við Barnasáttmála Sameinuðu þjóðanna (Einar Hrafn Árnason, Jökull Ingi Þorvaldsson og Sunneva Björk Birgisdóttir, 2020).

Börnin sem komu að skýrslunni vonast til þess að hún verði tekin alvarlega og hún nýtt við innleiðingu Barnasáttmálans á Íslandi. „Eitt helsta áhersluefni Barnasáttmálans er að börn hafi aðkomu að ákvörðunum sem varða þau, enda hafa þau innsýn í málefni sín sem jafnvel reyndir sérfræðingar hafa ekki.“ (Unicef, 2020).

Lagaleg skylda og samþykktir

Íslensk stjórnvöld eru skuldbundin því að tryggja kynfræðstu og ofbeldisforvarnir í skólakerfinu, samkvæmt íslenskum lögum, alþjóðlegum samningum, samþykktum þingsályktunum og aðalnámskrám skóla. Þeim ber að stíga nauðsynleg skref til að berjast gegn öllum birtingarmyndum ofbeldis í samfélaginu, t.a.m. með gerð nýs námsefnis og áherslu á kynja-, hinsegin- og jafnréttisfræðslu.

Lög um ráðgjöf og fræðslu varðandi kynlíf og barneignir nr. 25 (1975) kveða á um að fræðsluyfirvöld skuli í samráði við skólayfirlækni veita fræðslu um kynlíf og siðfræði kynlífsins á skyldunámsstigi í skólum landsins. Þá skuli einnig veita þá fræðslu á öðrum námsstigum.

Lög um jafna stöðu og jafnan rétt kynjanna nr. 150 (2020) kveða á um að á öllum skólastigum skuli nemendur hljóta jafnréttis- og kynjafræðslu við hæfi þar sem m.a. er kennt um kynjaðar staðalímyndir, kynbundið náms- og starfsval og málefni fatlaðs fólks og hinsegin fólks. Þá skulu öll kennslu- og námsgögn vera þannig úr garði gerð að þau mismuni ekki kynjum.

Menntastefna fyrir árin 2020-2030 var samþykkt á Alþingi 24. mars 2021 (þingsályktun nr. 16/151). Í greinargerð með tillöggunni (þingskjall nr. 310/2020-2021), kom fram að tryggt yrði að aðalnámskrár styðji við alþjóðlegar skuldbindingar sem Ísland hefur undirgengist. Áhersla yrði lögð á að í boði væru fjölbreytt námsgögn sem tækju mið af möguleikum stafrænnar miðlunar og margbreytileika nemenda. Sömuleiðis yrði áhersla lögð á rödd nemenda, vellíðan allra og það tryggt að nemendum stafi ekki ógn af andlegu, líkamlegu, kynbundnu né kynferðislegu ofbeldi og í því sambandi var mikilvægi kynfræðslu áréttuð. Á öllum skólastigum yrði áhersla lögð á heilsueflingu og forvarnir með áherslu á kennslu og þjálfun í félags- og tilfinningafærni og því lagður grunnur að því að fyrirbyggja þróun óheilbrigðra samskipta og ofbeldis. Ísland skyldi setja fjárfestingu í menntun í öndvegi og því þyrfti menntakerfið að vera vel fjármagnað.

Barnalög nr. 76 (2003) kveða á um að barn eigi rétt á að lifa, þroskast og njóta verndar, umönnunar og annarra réttinda í samræmi við aldur sinn og þroska og án mismununar af nokkru tagi. Óheimilt er að beita barn hvers kyns ofbeldi eða annarri vanvirðandi háttsemi. Þá kemur fram að það sem barni sé fyrir bestu skuli ávallt hafa forgang þegar teknar eru ákvarðanir um málefni þess. Barn eigi rétt á að láta skoðanir sínar í ljós í öllum málum sem það varða og tekið skal réttmætt tillit til skoðana þess í samræmi við aldur og þroska.

Lög um grunnskóla nr. 91 (2008) kveða á um að grunnskóli skuli haga störfum sínum þannig að nemendur finni til öryggis og njóti bernsku sinnar í öllu starfi á vegum skólans. Þá eigi þeir rétt á því að koma sjónarmiðum sínum á framfæri varðandi námsumhverfi, námstilhögun, fyrirkomulag skólastarfs og aðrar

ákværðanir sem snerta þá og tekið skal tillit til sjónarmiða þeirra eins og unnt er. Þá kemur einnig fram að nemendur eigi rétt á að komið sé til móts við námsþarfir þeirra í almennum grunnskóla án aðgreiningar og án tillits til líkamslegs eða andlegs atgervis. Grunnskólar skulu hafa heildstæða stefnu um það hvernig fyrirbyggja eigi ofbeldi í skólastarfi. Skólastjóra ber að fylgjast með því að nemendur njóti skólaheilsugæslu í skólanum.

Lög um framhaldsskóla nr. 92 (2008) kveða á um að hlutverk framhaldsskóla sé að stuðla að alhliða þroska allra nemenda. Þeir skulu leitast við að efla siðferðisvitund nemenda, ábyrgðarkennd, víðsýni, frumkvæði, sjálfstraust og umburðarlyndi og þjálfa þá í jafnrétti og gagnrýnni hugsun. Þá kemur fram að allir nemendur framhaldsskóla eigi rétt á kennslu við sitt hæfi í hvetjandi námsumhverfi en framhaldsskólinn skal haga störfum sínum þannig að nemendur finni til öryggis. Nemendur eiga rétt á því að koma á framfæri sjónarmiðum sínum varðandi námsumhverfi, námstilhögun, fyrirkomulag skólastarfs og aðrar ákværðanir sem snerta þá og tekið skal tillit til sjónarmiða þeirra eins og unnt er. Skólameistari framhaldsskóla skal hafa samráð við heilsugæslustöð í nágrenni skólangs um heilsuvernd og hollustuhætti. Framhaldsskóli og viðkomandi heilsugæslustöð geri samkomulag um fyrirkomulag heilbrigðisþjónustu sem veitt er nemendum.

Í samningi Evrópuráðsins um forvarnir og baráttu gegn ofbeldi á konum og heimilisofbeldi nr. 210 (2011) frá 11. maí 2011 er kveðið á um að samningsaðilar skulu ráðstafa viðeigandi fjármunum og mannafla til að vinna gegn öllum birtingarmyndum ofbeldis. Þá skulu samningsaðilar stíga nauðsynleg skref til að hafa námsefni á boðstólum í formlegum námskrám á öllum stigum skólakerfisins, sniðið að vaxandi skilningi nemenda, svo sem um jafnrétti kynjanna, kynhlutverk sem víkja frá staðalímynd um kyngervingu, gagnkvæma virðingu, friðsamlega lausn deilumála í samskiptum manna á milli, kynbundið ofbeldi gegn konum og friðhelgi einstaklinga.

Í áætlun fyrir árin 2019-2022 um aðgerðir gegn ofbeldi og afleiðingum þess (þingsályktun nr. 35/149, 2019) var samþykkt að kennsla um kynheilbrigði skyldi efla í grunn- og framhaldsskólum og komið markvisst á fyrir árslok 2020. Kennslan skyldi endurskipulögð í ljósi #MeToo, þar með talin kennsla til nemenda, kennara og annarra sem vinna með börnum. Fræðsla um kynferðislegt og kynbundið ofbeldi skyldi sömuleiðis fara fram sem stuðli að því að einstaklingar taki ábyrga afstöðu til kynlífss, kláms, kynbundins ofbeldis og kynferðislegra birtingarmynda eineltis og haturstals, bæði í daglegu tali sem og á netinu. Þá var einnig samþykkt að nemendur á landsvísu skyldu fá heilbrigðisfræðslu með áherslu á líkamann, kynþroska, kynheilbrigði og samskipti.

Í þingsályktunartillögu um forvarnir meðal barna og ungmenna gegn kynferðislegu og kynbundnu ofbeldi og áreitni, ásamt áætlun fyrir árin 2021-2025 (2020) var samþykkt að námsefni, sem stuðli að forvörnum gegn kynferðislegu og kynbundnu ofbeldi, skyldi tryggt öllum nemendum á öllum

skólastigum, þar sem tekið væri tillit til mismunandi aðstæðna og ólíkra þarfa nemenda, svo sem fatlaðra barna, hinsegin barna og barna með annað móðurmál en íslensku. Forvarnarteymi skyldu skipuð innan grunnskólanna sem hafi það hlutverk að tryggja kennslu í öllum árgögum um kynbundið og kynferðislegt ofbeldi, skipað stjórnanda, kennara með þekkingu á málaflokknum, skólahjúkrunarfæðingi, skólasálfrafæðingi, þroskaþjálfa/sérkennara, námsráðgjafa, tengilið við frístundaheimili og/eða félagsmiðstöð og tengilið við félagsþjónustu.

Aðalnámskrár skóla

Gefnar eru út aðalnámskrár leik-, grunn- og framhaldsskóla þar sem farið er yfir fyrirkomulag og markmið skólastarfs og fjallað sérstaklega um grunnþætti menntunar. Athygli skal vakin á því að útgáfa síðustu aðalnámskrár var árið 2011 og greinasvið grunnskóla árið 2013.

Grunnþættir menntunar í aðalnámskrám

Menntastefnan sem er í aðalnámskrá leik-, grunn- og framhaldsskóla er byggð á grunnþáttum menntunar; *læsi, sjálfbærni, heilbrigði og velferð, lýðræði og mannréttindi, jafnrétti og sköpun* (mennta- og menningarmálaráðuneytið, 2012a, 2012b, 2013). Grunnþættirnir eiga sér m.a. stoð í lögum og stefnum stjórnvalda er snúa að börnum, ungmennum og skólakerfinu sjálfu.

Grunnþáttunum er ætlað að vera burðarverk almennrar menntunar og stuðla þannig að samfelli í skólastarfi. Þegar skólastarf er metið er mikilvægt að litið sé til þess hvernig grunnþættirnir hafi áhrif á nám, kennslu og leik.

Heilsa og vellíðan byggir á andlegri, líkamlegri og félagslegri vellíðan og mikilvægt er að skapa þannig aðstæður og umhverfi í skólum að markvisst sé unnið að því að efla þessa þætti. Undir kaflanum heilbrigði og velferð í aðalnámskrám leik-, grunn- og framhaldsskóla kemur eftirfarandi fram:

Í skólum þarf að skapa jákvæðan skólabrag og heilsueflandi umhverfi þar sem markvisst er hlúð að þroska og heilbrigði frá ýmsum hliðum. Helstu þættir heilbrigðis sem leggja þarf áherslu á eru: jákvæð sjálfsmýnd, hreyfing, næring, hvíld, andleg vellíðan, góð samskipti, öryggi, hreinlæti, kynheilbrigði og skilningur á eigin tilfinningum og annarra. (mennta- og menningarmálaráðuneytið, 2012a, bls. 16; 2012b, bls. 21; 2013, bls. 23).

Það kemur því skýrt fram í aðalnámskrám að unnið skuli markvisst að kennslu um kynheilbrigði, öryggi og heilbrigð samskipti í skólum.

Aðalnámskrá leikskóla

Í aðalnámskrá leikskóla er einungis fjallað um kynheilbrigði í kaflanum um grunnstoðina heilbrigði og velferð (mennta- og menningarmálaráðuneytið, 2012a). Æskilegt væri að málaflokkurinn fengi meira umfang og settar væru fram tillögur að útfærslum til að vinna með í námi ungra barna.

Aðalnámskrá grunnskóla

Í aðalnámskrá grunnskóla er umfjöllun um kynheilbrigði eða kynfræðslu tilviljunarkennd og samhengið milli kennsluþáttu og hæfniviðmiða óljóst (mennta- og menningarmálaráðuneytið, 2013). Helst er að finna tengingu við hugtakið kynheilbrigði í kaflanum um skólaíþróttir og þá við grunnstoðina heilbrigði og velferð. Gerð er krafa um hæfniviðmið í félagslegum þáttum en námsefninu eru ekki gerð nægjanleg skil hvað varðar kennsluhætti til að

uppfylla hæfniviðmiðin. Velta má fyrir sér hvort rökrétt sé að megináherslan á hugtakið kynheilbrigði falli undir skólaþróttir.

Í kafla um hæfniviðmið í *samfélagsfræðigreinum* koma fram hugtök sem sannarlega tengjast kynfræðslu og kynheilbrigði, s.s. kyn, jafnrétti, kynjafræði og virðing. Einnig koma þar fram þættir sem ættu að tengjast kynfræðslu en það er undir kennunum komið að útfæra það og tengja saman. Velta má fyrir sér hvernig kennslan skili sér ef skilgreiningin er ekki skýrari og með betri tengingu við kynfræðslu en raun ber vitni.

Í kaflanum um hæfniviðmið í *náttúrufræðigreinum* eru útlistaðir líffræðilegir þættir og tengdir við hæfniviðmið eftir aldri. Þar kemur skýrt fram að fræða eigi um starfsemi líffæra og breytingar við kynþroska, frjóvgun og þroska, ábyrga kynhegðun, samskipti kynjanna og almennt heilbrigði. Gera skal hugtakinu kynþroski skýr skil. Í þessum kafla er lítil tenging við félagslega þætti.

Af þessu má greina að mikilvægt er að kynfræðslan fái skýrari útlistun í aðalnámskrá grunnskóla og meta þarf hvar aðal áhersla hennar eigi að vera og hvernig tengingen eigi að vera milli námssviða. Mikilvægt er að tenging milli kennsluháttar og hæfniviðmiða komi skýrt fram í hverjum greinarþætti.

Aðalnámskrá framhaldsskóla

Við skoðun á miðlægri námskrá fyrir framhaldsskóla kemur hugtakið kynheilbrigði þrisvar sinnum fyrir (mennta- og menningarmálaráðuneytið, 2012b). Að öðru leyti eru skólar með eigin námskrár og nánari útfærslur á aðalnámskrá. Því er mjög breytilegt hvort fræðsla um kynheilbrigði sé hluti af námi í framhaldsskóla.

Í kaflanum um lykilhæfni kemur fram að hún feli m.a. í sér að nemandi virði jafnrétti í samskiptum, sé meðvitaður um eigin kynhneigð og kynheilbrigði, skilji hvernig t.d. aldur, búseta, fötlun, kyn, kynhneigð, litarháttur, lífsskoðanir, menning, stétt, trúarbrögð, tungumál, ætterni og þjóðerni geti skapað mismunun eða forréttindi í lífi fólks, sé meðvitaður og gagnrýnninn á áhrif fyrirmunda og staðalmynda á eigin ímynd og lífsstíl og skilji hlutverk kyns og kyngervis í samfélaginu.

Hvað réttindi og skyldur varðar skulu framhaldsskólar hvetja til heilbrigðs lífernис og heilsuræktar nemenda. Leggja þarf áherslu á kynheilbrigði og geðrækt en ekki er síður mikilvægt að skólinn styðji við félagslegt heilbrigði nemenda með því að hvetja til virkar þátttöku í félagslífí.

Umsjónaraðilar kynfræðslu í skólam

Kennrarar

Skólaskylda er á Íslandi hvað varðar grunnskólastig en það á við um börn á aldrinum 6 til 16 ára að jafnaði. Leyfilegt er að gera undantekningar en að öllu jöfnu fara öll börn í gegnum tíu ára grunnskólanám (Lög um grunnskóla nr. 91, 2008). Það er því ljóst að í grunnskóla eru kjöraðstæður til að veita öllum börnum góða kynfræðslu. Starfsheitið kennari er lögverndað sbr. lög um menntun, hæfni og ráðningu kennara og skólastjórnenda við leikskóla, grunnskóla og framhaldsskóla (nr. 95, 2019) sem ætti að tryggja að fagmenntaðir kennrarar sinni kennslu. Samkvæmt aðalnámskrá ber skólam að huga að heilsueflandi umhverfi þar sem m.a. er lögð áhersla á kynheilbrigði (mennta- og menningarmálaráðuneytið, 2012a, 2012b, 2013). Þó er, eins og fram hefur komið, óljóst í aðalnámskráum hvar, hvernig og að hve miklu leyti eigi að sinna kynfræðslu nemenda.

Kennrarar í grunnskóla vinna margir hverjir með mikilvæga þætti alhliða kynfræðslu, s.s. tilfinningar nemenda, samskipti, virðingu, vináttu og líkamann allt frá yngsta stigi og upp úr en það er almennt ekki markvisst og ekki tengt kynheilbrigði sérstaklega. Þeir kennrarar sinna kynfræðslu aðallega í náttúrufræði og samfélagsgreinum. Í aðalnámskrá er einnig gert ráð fyrir því að íþróttakennrarar sinni kynfræðslu en fátt bendir til þess að kynfræðslu sé almennt að finna í íþróttatínum (mennta- og menningarmálaráðuneytið, 2013). Nokkuð algengt er að utanaðkomandi aðilar séu fengnir til að koma inn í skólana með kynfræðslu fyrir nemendur. Í flestum tilvikum er um að ræða klukkustundarlanga fræðslu í fyrirleststraformi þar sem aðeins er farið grunnt í það málefni sem tekið er fyrir og verður að teljast afar varhugavert að líta á það sem uppfyllingu skilyrða um að sinna kynheilbrigði nemenda.

Hægt er að fléttu kynfræðslu á einfaldan hátt saman við allar aðrar námsgreinar og námssvið grunnskólans en mikilvægt er þó að kennrarar hugsi hana á heildstæðan hátt þar sem hugað er að öllum þáttum alhliða kynfræðslu og stöðugt byggt ofan á fyrri þekkingu nemenda.

Engin miðlæg skylda er á framhaldsskólakennurum að sinna kennslu um kynheilbrigði þar sem framhaldsskólar hafa aukið sjálfstæði hvað aðalnámskrá framhaldsskóla varðar. Hins vegar eiga grunnþættir menntunar einnig við um framhaldsskólastigjð svo sú skylda hvílir líka á skólastiginu að sinna kynfræðslu, undir grunnþættinum heilbrigði og velferð og í beinum tengslum við grunnþáttinn jafnrétti.

Skólahjúkrunarfræðingar

Skólahjúkrunarfræðingar á vegum heilsugæslu eru starfandi í öllum grunnskólam landsins, samkvæmt lögum um grunnskóla (nr. 91, 2008) og reglugerð um heilsugæslustöðvar (nr. 787, 2007). Þeir hafa um árabil staðið að fræðslu um kynheilbrigði á því skólastigi.

Fræðslan hefur verið samræmd um allt land og byggir bæði á hópfræðslu í fimm árgögum auk einstaklingsfræðslu. Notast er við námsefni sem útbúið hefur verið af hjúkrunarfræðingum með sérmennntun á þessu sviði og nær yfir fjölbreytta málaflokka innan kynheilbrigðis, s.s. kynþroska, samskipti, getnaðarvarnir, kynsjúkdóma, ofbeldi, kynvitund, kynhneigð og menningu. Samkvæmt skráningum hafa að öllu jöfnu í kringum 80% barna í þessum fimm árgögum fengið fræðslu hjá skólahjúkrunarfræðingum um kynheilbrigði en hlutfall skólabarna sem fær þessa fræðslu er mælt árlega og kemur fram í árskýrslu heilsuverndar skólabarna sem er óopinbert plagg (HH og ÞÍH, 2018-2021).

Skólahjúkrunarfræðingar á vegum heilsugæslu eru almennt ekki starfandi í framhaldsskólam og hafa ekki komið markvisst að fræðslu eða ráðgjöf um kynheilbrigði á því skólastigi. Hlutverk skólahjúkrunarfræðinga á framhaldsskólastigi er engu að síður mikilvægt til að auka aðgengi framhaldsskólanema að fræðslu og ráðgjöf á sviði kynheilbrigðis.

Náms- og starfsráðgjafar

Samkvæmt lögum um grunn- og framhaldsskóla (nr. 91, 2008; nr. 92, 2008) eiga náms- og starfsráðgjafar að vera starfandi bæði í grunn- og framhaldsskólam. Samkvæmt aðalnámskrá grunnskóla er náms- og starfsráðgjöf hluti af lögbundinni skólabjónustu grunnskóla þar sem hugað er að námi, líðan og framtíðaráformum nemenda (mennta- og menningarmálaráðuneytið, 2013). Í aðalnámskrá framhaldsskóla kemur fram að upplýsingar og leiðsögn er lýtur að námi og starfi sé í höndum náms- og starfsráðgjafa (mennta- og menningarmálaráðuneytið, 2012b). Í raun hefur þó hlutverk náms- og starfsráðgjafa í miklu mæli þróast út í það að sinna persónulegri ráðgjöf er viðkemur öðrum þáttum, s.s. tengdum hegðun, líðan, forvörnum eða öðru slíku. Engin sérstök skilgreining er á aðkomu náms- og starfsráðgjafa að fræðslu um kynheilbrigði, ofbeldi eða samskiptum. Víða hafa þeir þó komið að slíkri fræðslu og tekið t.d. þátt í lausn eineltismála og starfað samkvæmt stefnu skólanna að betri skólabrag með aðkomu að fræðslu um samskipti. Náms- og starfsráðgjafar tak a gjarnan við nemendum sem til þeirra leita varðandi ofbeldismál þar sem fá önnur úrræði standa nemendum til boða innan skólanna.

Tómstunda og félagsmálafræðingar (fagfólk í frítímaþjónustu)

Tómstunda- og félagsmálafræðingur er ekki lögverndað starfsheiti en engu að síður hefur fagfólk með þessa menntun fjölgað umtalsvert í frístunda- og félagsmiðstöðvum, frístundahaheimilum og ungmannahúsum undanfarin ár.

Sérþekking þeirra er meðal annars fólgin í því að stuðla að félagslegum þroska og hæfni með fjölbreyttum viðfangsefnum. Lífsleikni, forvarnir, einelti, jafnrétti, tjáning og samskipti er meðal þeirra fræða sem kennd eru í grunnnáminu (Háskóli Íslands, e.d.). Þetta fagfólk er í miklum tengslum við þau börn og ungmanni sem frístundastarfíð sækir, hefur innsýn í menningu þeirra og er í einstakri aðstöðu til að meta hver fræðsluþörf hópsins er á hverjum tíma.

Vettvangur frítímans er einstakur þar sem hægt er að gefa hverju viðfangsefni mikinn tíma og námið fer fram með óformlegum hætti, oft í gegnum leik.

Fagfólk í frítímaþjónustu hefur í auknu mæli komið að fræðslu um kynheilbrigði og eru mikilvægir hlekkir í markvissri kennslu um kynheilbrigði og ofbeldisforvarnir.

Tillögur um markvissa kennslu um kynheilbrigði

1. Stöðukönnun á kynfræðslu í grunn- og framhaldsskólum

Í skipunarbréfi starfshópsins var honum falið að láta vinna stöðukönnun á kynfræðslu í grunn- og framhaldsskólum. Hins vegar fékk hópurinn ekki úthlutað fjármagni til að framkvæma slíka könnun og tímarammi starfsins var jafnframt mjög naumur.

Til að hægt sé að kortleggja stöðu mála á landsvísu leggur starfshópurinn til að gerð verði stöðukönnun á framkvæmd kynfræðslu í grunn- og framhaldsskólum landsins þar sem fram kemur viðhorf skólastjórnenda, nemenda, kennara og annarra sem sinna kynfræðslu, til framkvæmdar kynfræðslu á viðkomandi skólastigum. Hópurinn telur könnunina mjög brýna og leggur til að hún verði sett í forgang í mennta- og menningarmálaráðuneytinu. Afar mikilvægt er að fá upplýsingar um það hversu vel kynfræðsla komi til móts við þarfir allra nemenda miðað við núverandi stöðu. Jafnframt er nauðsynlegt að fram komi upplýsingar um það hvernig kennrarar og aðrir sem standi að kynfræðslu séu undirbúnir, hversu vel þeim gangi að miðla fræðslunni og hvers konar stuðningi þeir þurfi mest á að halda. Jafnframt er lagt til að könnunin verði framkvæmd með reglulegu millibili svo unnt sé að meta árangur hverju sinni og hvort eitthvað þurfi að bæta.

Tímarammi: Könnun verði framkvæmd skólaárið 2021-2022 og síðan endurtekin á 5 ára fresti.

Ábyrgð: Mennta- og menningarmálaráðuneyti.

Líklegir samstarfsaðilar: Kennarasamband Íslands, Samband íslenskra sveitarfélaga, Menntamálastofnun, Próunarmiðstöð íslenskrar heilsugæslu og háskólastofnanir.

2. Inntak kennaramenntunar

Menntun í kennslu kynheilbrigðis þarf að vera í boði í grunnnámi kennara og mikilvægt er að mennta- og menningarmálaráðherra beiti sér fyrir því að tryggja úrbætur í náminu, þvert á skólastig. Kennrarar þurfa þekkingu og færni til að treysta sér til að framkvæma kennslu af þessu tagi. Mikilvægt er að starfsfólk viti til hvers sé ætlast af þeim í kynfræðslu og að það fái stuðning skólasamfélagsins til að geta sinnt kynfræðslunni sem best.

Lagt er til að formleg einingabær námskeið verði í boði í grunnnámi kennara, helst skyldunámskeið.

Tímarammi: Haustið 2022 verði í boði námskeið í grunnnámi kennara sem lúta að kennslu um kynheilbrigði.

Ábyrgð: Háskólastofnanir sem mennta kennara og mennta- og menningarmálaráðuneyti.

3. Hlutverk skólahjúkunarfræðinga

Mikilvægt er að skólahjúkunarfræðingar starfi í öllum grunn- og framhaldsskólam landsins og taki þátt í teymisvinnu kynfræðslu. Í dag starfa þeir almennt ekki í framhaldsskólam og engin markviss starfsemi á vegum skólaheilsugæslu er í framhaldsskólam líkt og í grunnskólam.

Lagt er til að bætt verði úr stöðunni í framhaldsskólam svo framhaldsskólanemendur hafi einnig greiðan aðgang að hjúkunarfræðingi á skólatíma. Skólahjúkunarfræðingar í framhaldsskólam gætu þá einnig tekið þátt í forvarnarstarfi innan framhaldsskóla sem felur í sér fræðslu og ráðgjöf á sviði kynheilbrigðis.

Tímarammi: 50% framhaldsskóla verði komnir með skólahjúkunarfræðing á vegum heilsugæslu í fulla eða hlutastöðu haustið 2023, 75% haustið 2025 og 100% haustið 2028.

Ábyrgð: Heilbrigðisráðuneyti, framhaldsskólar og þróunarmiðstöð íslenskrar heilsugæslu.

Líklegir samstarfsaðilar: Mennta- og menningarmálaráðuneyti og heilbrigðisstofnanir sem sinna heilsugæslu.

4. Starfsþróun fagstéttu

Tryggja skal framboð á starfsþróun fyrir kennara og annars fagfólks sem kemur að kynfræðslu í grunn- og framhaldsskólam. Skólastjórnendur og fagfólk sem starfar með börnum og ungmennum á að geta nýtt sér námsframboð eða starfsþróun til að auka færni sína.

Lagt er til að í boði verði starfsþróunarnámskeið á vegum Menntafléttunnar fyrir fagfólk sem sinnir kennslu um kynheilbrigði í skólam og félagsmiðstöðvum, s.s. kennara, skólahjúkunarfræðinga, tómstunda- og félagsmálafræðinga og náms- og starfsráðgjafa. Lögð er áhersla á leiðtogaþálfun fagaðila þar sem

tengslanet þeirra er styrkt, innan og þvert á skóla og skólastig. Námskeiðin gætu m.a. nýst sem stuðningur fyrir fagfólk til að efla það í kennslu kynheilbrigðis.

Tímarammi: Námskeið Menntafléttu verði í boði í janúar 2022. 50% skóla hafi sent fulltrúa á námskeið árið 2025, 80% árið 2028 og 100% 2030.

Ábyrgð: Háskólar og mennta- og menningarmálaráðuneyti. Stofna þarf faghóp fulltrúa stofnana til að útbúa námskeiðið sérstaklega.

Líklegir samstarfsaðilar: Menntamálastofnun, embætti landlæknis, Samband Íslenskra sveitarfélaga og fagaðilar sem hafa þekkingu á alhliða kynfræðslu í skólum.

5. Breytingar á aðalnámskrám grunn- og framhaldsskóla

Endurskoða þarf aðalnámskrár með tilliti til þess að festa kynfræðslu betur í sessi með sér kafla í almennum hluta námskránna. Þar þarf að koma skýrt fram hvernig kynfræðsla skuli fara fram, í hvaða samhengi (s.s. við samþættingu námsgreina og námssviða) og tilgreindir verði ábyrgðaraðilar. Einnig er nauðsynlegt að fram komi í almennum hluta aðalnámskráa grunn- og framhaldsskóla hversu margar kennslustundir skuli nýta til kynfræðslu á hverju námsári fyrir hvern árgang. Einnig verði gerð skýr grein fyrir kynfræðslu innan greinanámskrár. Samkvæmt aðalnámskrá grunnskóla er kynfræðslan nú kennd innan þriggja greina, náttúrufræði, samfélagsfræði og skólaíþróttu og því er óljóst hvaða kennari eða starfsmaður beri raunverulega ábyrgð á henni. Einnig þarf að festa kynfræðslu í framhaldsskólum í sessi með skýrum hætti.

Tímarammi: Tryggt verði að tillagan komist inn í Menntastefnu 2020-2030. Við næstu uppfærslu aðalnámskrár, sem lagt er til að verði innan 5 ára, verði skapað svigrúm fyrir ofangreind atriði.

Ábyrgð: Mennta- og menningarmálaráðuneyti.

Líklegir samstarfsaðilar: Menntavísindasvið, Kennarasamband Íslands, Menntamálastofnun, fagaðilar með þekkingu á alhliða kynfræðslu.

6. Fyrirkomulag kynfræðslunnar

Kynfræðslan verði gerð að skyldufagi fyrir nemendur í grunn- og framhaldsskólum og hefjist við upphaf grunnskólagöngu. Taka skal mið af mikilvægum áhersluþáttum alhliða kynfræðslu, s.s. aldri og þroska nemenda og byggja markvisst ofan á fyrri þekkingu.

Lagt er til að byggt verði á tilraunaverkefni Reykjavíkurborgar þar sem þverfaglegt kynfræðsluteymi sinnir alhliða kynfræðslu og hún unnin í samvinnu

við heilsugæslu og félagsmiðstöðvar (Reykjavíkurborg, 2016). Í grunnskóum verði kynfræðsluteymi skipað kennara, skólahjúkrunarfræðingi og starfsmanni félagsmiðstöðvar. Í framhaldsskóum verði það skipað kennara, skólahjúkrunarfræðingi, forvarnarfulltrúa/jafnréttisfulltrúa og fulltrúa nemendafélags.

Lagt er til að kynfræðslan komi skýrt fram í stundaskrám nemenda og að þeir fái kynfræðslu á hverju ári, á öllum skólastigum. Þá skulu gerðar tillögur um það hvernig teymisvinnu skuli háttáð og hver beri ábyrgð á henni. Teymin skulu hljóta reglulega starfsþróun vegna sífeldrar þróunar í miðlun og kennsluefni og hljóta faghandleiðslu sérfræðinga.

Tímarammi: Allir grunn- og framhaldsskólar hafi skipað þverfaglegt teymi um kynfræðslu haustið 2022.

Ábyrgð: Mennta- og menningarmálaráðuneyti og Samband íslenskra sveitarfélaga.

Líklegir samstarfsaðilar: Kennarasamband Íslands, embætti landlæknis og fagaðilar sem hafa þekkingu á alhliða kynfræðslu í skólum.

7. Heildarsýn á efnistök kynfræðslunnar

Til að fá yfirsýn yfir þá kynfræðslu sem veitt er í skólum landsins væri æskilegt að sá kennari, sem hefur umsjón með kynfræðslu hvers grunn- og framhaldsskóla, haldi skrá yfir hana, bæði hvað varðar fræðslu starfsfólks skóla og félagsmiðstöðva en einnig utanaðkomandi aðila. Í lok hvers skólaárs væri samantekt send Embætti landlæknis og Sambandi íslenskra sveitarfélaga. Með því móti væri mögulegt að hafa yfirsýn yfir þá kynfræðslu sem kennd er í skólum landsins svo unnt sé að meta breytingar frá ári til árs. Einnig gæti slík skráning virkað sem hvatning til skóla til að gera betur og efti samstarf milli skóla.

Tímarammi: Allir grunn- og framhaldsskólar hafi tileinkað sér ofangreint fyrirkomulag haustið 2022.

Ábyrgð: Embætti landlæknis, Samband íslenskra sveitarfélaga og grunn- og framhaldsskólar.

Líklegir samstarfsaðilar: Mennta- og menningarmálaráðuneytið.

8. Aðgengi að námsefni

Auka þarf framboð á gagnreyndu námsefni á íslensku á fjölbreyttu formi (t.d.

myndböndum, lesefni og gagnvirku efni) sem höfðar til ólíkra hópa barna og ungmenna. Til að slíkt sé mögulegt er nauðsynlegt að leggja til þess aukið fjármagn. Mikilvægt er að í boði sé gott efni bæði fyrir grunn- og framhaldsskólanemendur og að það sé uppfært með reglulegu millibili. Gæta skal þess að til sé námsefni sem hæfi nemendum með fatlanir og þroskaskerðingu þar sem fræðsluþörf geti verið önnur hjá þeim nemendum. Einnig þarf að huga að því að nemendur með annað móðurmál en íslensku fái námsefni við hæfi.

Lagt er til að skipaður verði starfshópur til að skoða framboð kynfræðslunámsefnis fyrir grunn- og framhaldsskóla, bæði til að hægt sé að nýta það efni sem nú þegar er til en ekki síður til að tryggja að ráðist verði í gerð nýs heildræns námsefnis. Kynfræðslunámsefni þarf að árangursmeta til að skoða hvernig það skilar sér og endurmeta reglulega til að tryggja gæði þess og að það endurspegli tíðarandann. Þá þarf efnið að vera aðgengilegt öllum.

Menntamálastofnun sér um námsefni fyrir grunnskólastigið en enginn ábyrgðaraðili heldur utan um námsefni fyrir framhaldsskóla. Lagt til að fundinn verði slíkur ábyrgðaraðili sem haldi utan um útgáfu námsefnis fyrir framhaldsskóla, einkum hvað varðar kynfræðslu.

Tímarammi: Skipaður verði starfshópur fyrir haustið 2021. Fundinn verði ábyrgðaraðili fyrir námsefni framhaldsskóla fyrir haustið 2021 og í boði verði gagnreyst námsefni fyrir grunn- og framhaldsskólanemendur haustið 2022.

Ábyrgð: Mennta- og menningarmálaráðuneyti og Menntamálastofnun.

Líklegir samstarfsaðilar: Háskólar, Próunarmiðstöð íslenskrar heilsugæslu og fagaðilar sem hafa þekkingu á alhliða kynfræðslu í skólum.

9. Efnispættir kynfræðslunnar

Samkvæmt leiðbeiningum Miðstöðvar um kynfræðslu í Evrópu, skal kynfræðslan meðal annars innihalda fræðslu um mannlíkamann og þroska mannsins, frjósemi og barneignir, kynverund/kynlíf (e. sexuality), tilfinningar, sambönd, heilsu og líðan (BzgA og WHO, 2010). Kynfræðslan skal taka mið af fjölbreytileika fólks, fjalla um hinseglinleika, kynhneigð, kynvitund og fötlun og ávallt hafa kynjajafnrétti og mannréttindi að leiðarljósi. Fræðsla um virðingu, samskipti og sambönd skal vera hluti af kynfræðslu en litið sé til mikilvægi kynfræðslu sem forvörn gegn ofbeldi. Kynfræðslan skal einnig innihalda kennslu um mörk, samþykki, muni á klámi og kynlíf og ólíkar birtingarmyndir kynferðisofbeldis og afleiðingar þess. Bent er á aðgerðaáætlun um forvarnir gegn kynferðisofbeldi því til stuðnings.

Tímarammi: Grunn- og framhaldsskólar hafi tileinkað sér alhliða kynfræðslu haustið 2022.

Ábyrgð: Skólar og mennta- og menningarmálaráðuneytið.

10. Viðbragðsáætlun við kynferðislegu og kynbundnu ofbeldi

Mikilvægt er að innan hvers skóla sé til viðbragðsáætlun til að taka á því þegar upp kemur kynferðislegt eða kynbundið ofbeldi innan skólanna, sbr. viðbragðsáætlun gegn einelti, andlegu eða líkamlegu ofbeldi. Nauðsynlegt er að starfsfólk skóla gæti brugðist við slíkum málum með viðeigandi ráðstöfunum, komið þeim í réttan farveg og stutt við þolendur og gerendur. Lagt er til að mennta- og menningarmálaráðuneytið geri miðlæga viðbragðsáætlun sem skólar geta tekið beint eða aðlagað að sínum starfsháttum. Mikilvægt er að rödd nemenda heyrist í þeirri vinnu og þeirra sjónarmið komi fram varðandi úrfærslu slíkrar áætlunar.

Tímarammi: Mennta- og menningarmálaráðuneytið hafi útbúið viðbragðsáætlun haustið 2021. Allir skólar hafi innleitt áætlunina í skólastarfið haustið 2022.

Ábyrgð: Mennta- og menningarmálaráðuneytið.

Líklegir samstarfsaðilar: Stígamót.

11. Breytingar á lögum um ráðgjöf og fræðslu varðandi kynlíf og barneignir

Í 7. gr. laga um ráðgjöf og fræðslu varðandi kynlíf og barneignir nr. 25 (1975) er kveðið á um að fræðsluyfirvöld skulu í samráði við skólayfirlæknir veita fræðslu um kynlíf og siðfræði kynlífsins á skyldunámsstigi í skólam landsins.

Fyrirkomulag heilbrigðisþjónustu og heilbrigðisfræðslu í skólam hefur gjörbreyst frá árinu 1975 og í dag er ekki starfandi skólayfirlæknir í landinu. Erfitt getur reynst að framfylgja lögum ef ábyrgðarmenn aðgerða eða samráðsaðilar finnast ekki. Lögin þurfa að vera skýr svo unnt sé að fara eftir þeim. Lagt er til að lögin verði endurskoðuð.

Tímarammi: Haustið 2021 hefjist vinna við endurskoðun umræddra laga. Stefnt skal að samþykkt þeirra á vorþingi Alþingis 2022.

Ábyrgð: Heilbrigðisráðuneytið.

Heildaryfirlit tillagna

Tillögur	Tímarammi	Ábyrgð
Stöðukönnun á kynfræðslu í grunn- og framhaldsskólum	2021-2022	MRN
Inntak kennaramenntunar	2021-2022	MRN, háskólar
Hlutverk skólahjúkrunarfræðinga	2021-2028	HRN, ÞÍH, framhaldsskólar
Starfsþróun fagstéttu	2021-2028	HÍ (MVS, HVS), MRN
Breytingar á aðalnámskrám grunn- og framhaldsskóla	2021-2030	MRN
Fyrirkomulag kynfræðslunnar	2021-2022	MRN, SÍS
Heildarsýn á efnistök kynfræðslunnar	2021-2023	EL, SÍS, skólar
Aðgengi að námsefni	2021-2022	MRN, MMS
Efnisþættir kynfræðslunnar	2021-2022	MRN, skólar
Viðbragðsáætlun	2021-2022	MRN
Breytingar á lögum um ráðgjöf og fræðslu varðandi kynlíf og barneignir.	2021-2022	HRN

EL: Embætti landlæknis

HÍ: Háskóli Íslands

HRN: Heilbrigðisráðuneytið

MMS: Menntamálastofnun

MRN: Mennta- og menningarmálaráðuneytið

SÍS: Samband íslenskra sveitarfélaga

ÞÍH: Þróunarmiðstöð íslenskrar heilsugæslu

Heimildir

Barnalög nr. 76. (2003). <https://www.althingi.is/lagas/nuna/2003076.html>

BzgA (Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung) og IPPF (International Planned Parenthood Federation) EN (Europe Network). (2018). *Sexuality education in Europe and Central Asia*. Cologne: BzgA og IPPF EN. https://www.bzgawhocc.de/fileadmin/user_upload/Dokumente/BZgA_Comprehensive%20Country%20Report_online_EN.pdf

Dixon-Mueller, Germain, A., Fredrick, B. og Bourne, K. (2009). Towards a sexual ethics of rights and responsibilities. *Reproductive Health Matters*, 17(33), 111–119. Doi: 10.1016/S0968-8080(09)33435-7.

Einar Hrafn Árnason, Jökull Ingi Þorvaldsson og Sunneva Björk Birgisdóttir (ritstj.). (2020). Umbi's written report to the United Nations Committee on the Rights of the Child. UmBi. <https://issuu.com/verkefnahopur/docs/umbiskyrslasingle2?fbclid=IwAR0bmzY6YUKXkmJr1G00-FZAqdgDYhTC4Ns5JLkSPWvV1gw90XTmfbH33EE>

Guðbjörg Hildur Kolbeins. (2016). *Klámnotkun íslenskra framhaldsskólanema*. Helga Ólafsdóttir og Thamar M. Heijstra (ritstjórar). https://skemman.is/bitstream/1946/26363/1/FELMAN_Gu%C3%b0bj%C3%b6rgHildurKolbeins.pdf

Haberland, N. og Rogow, D. (2015). Sexuality education: Emerging trends in evidence and practice. *Journal of Adolescent Health*, 56, S15-S21. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jadohealth.2014.08.013>

Háskóli Íslands. (e.d.). *Menntavísindasvið: Tómstunda- og félagsmálafræði*. https://www.hi.is/tomstunda_og_felagsmalafraedi

Heilsugæsla höfuðborgarsvæðisins (HH) og Próunarmiðstöð íslenskrar heilsugæslu (ÞÍH). (2018-2021). Árskýrla heilsuverndar skólabarna. Óbirt skýrsla.

IPPF (International Planned Parenthood Federation). (2006). *Framework for comprehensive sexuality education*. https://www.ippf.org/sites/default/files/ippf_framework_for_comprehensive_sexuality_education.pdf

IPPF (International Planned Parenthood Federation). (2008). *Sexual rights: An IPPF declaration*. London: IPPF. https://www.ippf.org/sites/default/files/sexualrightsippfdeclaration_1.pdf

Ketting, E., Brockschmidt, L. og Ivanova, O. (2021). Investigating the 'C' in CSE: Implementation and effectiveness of comprehensive sexuality education in the WHO European region. *Sex Education*, 21(2), 133-147. <https://doi.org/10.1080/14681811.2020.1766435>

Kismödia, E., Cottingham, J., Gruskin, S. og Miller, A.M. (2015). Advancing sexual health through human rights: The role of the law. *Global Public Health*, 10(2), 252–267. <https://doi.org/10.1080/17441692.2014.986175>

Kolbrún Hrund Sigurgeirs dóttir, Þórður Kristinsson og Þorgerður J. Einarsdóttir (2019). Kynlífsmenning framhaldsskólanema frá sjónarhorni ungra karla. *Netla – veftímarit um uppeldi og menntun*. doi:10.24270/netla.2019.9.

Lilja Alfreðsdóttir (2020, 10. október). Unga fólk ið okkar hefur áhrif. *Morgunblaðið*. <https://www.stjornarradid.is/raduneyti/mennta-og->

menningarmalaraduneytid/mennta-og-menningarmalaradherra/stok-raeda-mennta-og-menningarmalaradherra/2020/10/14/Unga-folkid-okkar-hefur-ahrif/

Lóa Guðrún Gísladóttir, Ragný Þóra Guðjohnsen og Sóley S. Bender (2020). „Stelpan er einhvern veginn hlutur, hún á að... gegna okkur“. Sýn ungra karlmannna á kynheilbrigði og #MeToo byltinguna. Elín Björk Jóhannsdóttir, Kristín I. Pálsdóttir og Þorgerður H. Þorvaldsdóttir (ritstjórar), *FlétturV*(bls. 153-177). Reykjavík: RIKK-Rannsóknastofnun í jafnréttisfræðum og Háskólaútgáfan.

Lög um framhaldsskóla nr. 92. (2008).
<https://www.althingi.is/lagas/nuna/2008091.html>

Lög um grunnskóla nr. 91. (2008).
<https://www.althingi.is/lagas/nuna/2008092.html>

Lög um menntun, hæfni og ráðningu kennara og skólastjórnenda við leikskóla, grunnskóla og framhaldsskóla nr. 95. (2019).
<https://www.althingi.is/lagas/nuna/2019095.html>

Lög um jafna stöðu og jafnan rétt kynjanna nr. 150 (2020).
<https://www.althingi.is/lagas/nuna/2020150.html>

Lög um ráðgjöf og fræðslu varðandi kynlíf og barneignir nr. 25 (1975).
<https://www.althingi.is/lagas/nuna/1975025.html>

Mennta- og menningarmálaráðuneytið. (2012a). *Aðalnámskrá leikskóla 2011*. Reykjavík: Mennta- og menningarmálaráðuneytið.
https://www.stjornarradid.is/media/menntamalaraduneyti-media/media/ritogskyrslur/adalnskr_leiksk_2012.pdf

Mennta- og menningarmálaráðuneytið. (2012b). *Aðalnámskrá framhaldsskóla 2011. Almennur hluti*. Reykjavík: Mennta- og menningarmálaráðuneytið. https://www.stjornarradid.is/library/01--Frettatengt---myndir-og-skrar/MRN/Adalnamskra%20framhaldsskola_2_utg_breyt_2015_.pdf

Mennta- og menningarmálaráðuneytið. (2013). *Aðalnámskrá grunnskóla. Almennur hluti 2011. Greinasvið 2013*. Reykjavík: Mennta- og menningarmálaráðuneytið. https://www.stjornarradid.is/library/01--Frettatengt---myndir-og-skrar/MRN/Adalsnamskra-grunnskola-3.-utg.-2016_2019_master_16082019.pdf

Miedema, E., Le Mat, M.L.J. og Hague, F. (2020). But is it comprehensive? Unpacking the ‘comprehensive’ in comprehensive sexuality education. *Health Education Journal*, 79(7), 747-762. doi:10.1177/0017896920915960

National Guidelines Task Force (1991). *Guidelines for comprehensive sexuality education*. SIECUS: Washington, DC.

NOMESCO (Nordic Medico-Statistical Committee). (2017). Health statistics in the Nordic countries. Copenhagen: NOMESCO. <https://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:1148509/FULLTEXT05.pdf>

Reglugerð um heilsugæslustöðvar nr. 787. (2007).
<https://www.reglugerdir.is/reglugerdir/allar/nr/787-2007>

Reykjavíkurborg (2016). *Tillaga um stefnumótun um kynfræðslu í skóla- og frístundastarfí SFS. Greinargerð og tillögur starfshóps*. Reykjavík: Reykjavíkurborg.

Samningur Evrópuráðsins um forvarnir og baráttu gegn ofbeldi á konum og heimilisofbeldi nr. 210 (2011). <https://www.stjornarradid.is/library/02-Rit--skyrlur-og-skrar/Istanb%C3%BAl-samningurinn.pdf>

Sóley S. Bender, Snæfríður Jóhannesdóttir og Sigurbjörg Lind Ellertsdóttir. (2021). *Smokkanotkun ungra karlmannna: „þetta er ekkert flókið“.* Rýnihóparannsókn. Óbirt handrit.

Stígamót. (2019). Árskýrsla. https://stigamot.is/wp-content/uploads/2020/08/stigamot_arsskyrsla_2019_vef.pdf

Tolman, Striepe og Harmon. (2003). Gender matters: Constructing a model of adolescent sexual health. *Journal of Sex Research*, 40. Doi:10.1080/00224490309552162

Unicef. (2020, 29. september). *Barnaskýrsla um stöðu mannréttinda á Íslandi tekin fyrir hjá Barnaréttanefnd Sameinuðu þjóðanna í fyrsta sinn.* <https://unicef.is/barnask%C3%BDrsla-um-st%C3%B6ðu-mannr%C3%A9ttinda-%C3%A1-%C3%ADslandi-tekin-fyrir-hj%C3%A1-%C3%A1-barnar%C3%A9ttanefnd-sameinu%C3%B0u-%C3%BEj%C3%B3%C3%B3%C3%BAanna-%C3%AD>

United Nations (UN). (1994). *UN Programme of action adopted at the International Conference on Population and Development.* Paragraphs 7.2.–7.11. <http://www.un.org/popin/icpd/conference/offeng/poa.html>.

UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization). (2018). *International technical guidance on sexuality education.* <https://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/ITGSE.pdf>

UNFPA (United Nations Population Fund). (2015). *The evaluation of comprehensive sexuality education programmes: A focus on the gender and empowerment outcomes.* New York: UNFPA. <https://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/UNFPAEvaluationWEB4.pdf>

WAS (World Association for Sexual Health). (1997). *Valencia declaration on sexual rights.* <http://www.cirp.org/library/ethics/valencia1997/>

WAS (World Association for Sexual Health). (2014). *Declaration of sexual rights.* <https://worldsexualhealth.net/wp-content/uploads/2013/08/Declaration-of-Sexual-Rights-2014-plain-text.pdf>

WHO (World Health Organization). (2006). *Defining sexual health: Report of a technical consultation on sexual health, 28–31 January 2002.* Geneva: WHO. https://www.who.int/reproductivehealth/publications/sexual_health/defining_sh/en/

WHO (World Health Organization). (2016). *Action plan for sexual and reproductive health. Towards achieving the 2030 agenda for sustainable development in Europe- leaving no one behind.* Copenhagen: WHO Europe. https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0003/322275/Action-plan-sexual-reproductive-health.pdf

Þingsályktun um áætlun fyrir árin 2019-2022 um aðgerðir gegn ofbeldi og afleiðingum þess nr. 35/149, samþykkt. (2019). <https://www.althingi.is/altext/149/s/1749.html>

Þingsályktun um forvarnir meðal barna og ungmenna gegn kynferðislegu og kynbundnu ofbeldi og áreitni, ásamt áætlun um aðgerðir fyrir árin 2021-2025 nr. 37/150, samþykkt. (2020). <https://www.althingi.is/altext/150/s/1609.html>

Þingsályktun um menntastefnu fyrir árin 2020-2030 nr. 16/151, samþykkt. (2021). <https://www.althingi.is/altext/151/s/1111.html>

Þingskjall nr. 310/2020-2021. Tillaga til þingsályktunar um menntastefnu fyrir árin 2020-2030. <https://www.althingi.is/altext/151/s/0310.html>

Þórólfur Guðnason, Már Kristjánsson, Baldur Tumi Baldursson, Elísabet Reykdal Jóhannesdóttir og Ragnhildur Sif Hafstein. (2018). *Kynsjúkdómar á Íslandi – greinargerð og tillögur um aðgerðir*. Reykjavík: Velferðarráðuneytið. https://www.stjornarradid.is/library/02-Rit--skyrslur-og-skrar/Greinargerd_og_tillogur_um_kynsjukdoma.pdf

Fundir og kynningar

Starfshópurinn fundaði þrettán sinnum á tímabilinu 20. janúar til 15. júní 2021. Fundirnir voru ýmist haldnir rafrænt eða í húsnaði Stígamóta að Laugavegi 170 í Reykjavík. Umræður hópsins fóru einnig fram í tölvupóstum. Í ferlinu var staða kynfræðslumála á landsvísu rædd í þaula ásamt tillögum til úrbóta. Starfshópurinn var skipaður reynslumiklu fólk í ólíkum áttum samfélagsins og reyndist sú fjölbreytta þekking vel í starfinu. Að auki fékk hópurinn kynningar frá tólf aðilum. Kynningarnar voru eftirfarandi:

- Anna Lára Steindal, verkefnastjóri þroskahjálpar í málefnum fatlaðra ungmenna og fatlaðs fólks af erlendum uppruna, og Inga Björk Margrétar Bjarnadóttir, verkefnastjóri upplýsinga- og kynningarmála, kynntu starfsemi þroskahjálpar. Þær undirstrikuðu mikilvægi þess að fólk með þroskahömlun fengi kynfræðslu í skólamála rétt eins og ófatlaðir samnemendur þeirra. Borið hefði á því að fatlaðir nemendur væru teknir til hliðar þegar kynfræðsla væri kennd og því ekki fengið neina fræðslu. Mikilvægt sé að auka námsframboð fyrir nemendur með fötlun sem henti þeim, t.a.m. í formi hnitmiðaðra myndbanda og bæklinga. Ungmennaráð þroskahjálpar kallað eftir aukinni kynfræðslu, t.d. um fjölbreytt sambönd og samskipti. Fatlaðar konur eru í meiri hættu á að verða fyrir ofbeldi og því nauðsynlegt að sporna gegn því.
- Ása Sjöfn Lórensdóttir, fagstjóri heilsuverndar skólabarna, kynnti fræðsluefnið sem skólahjúkrunarfræðingar notast við í grunnskólum. Efnið er unnið af skólahjúkrunarfræðingum. Þar er fjallað um fjölbreytta þætti kynheilbrigðis, m.a. um líkamann, kynþroskann, samskipti, kynsjúkdóma, getnaðarvarnir, ofbeldi, kynhneigð, kynvitund, menningu og jafnrétti. Fræðslan hefur verið samræmd um allt land og byggir bæði á hópfræðslu í fimm árgöngum, auk einstaklingsfræðslu.
- Bergþór Bjarki Guðmundsson, tómstundafræðingur, og Elísa Gyrðisdóttir, frístundaleiðbeinandi, héldu kynningu um spilið sitt „Sleikur“. Sleikur er leiðbeinendastýrt fræðsluspil, ætlað nemendum á unglungastigi, sem hægt væri að nýta bæði í félagsmiðstöðvastarfi sem og í skólamála. Spilið er enn á þróunarstigi.
- Hanna Björg Vilhjálmsdóttir, kynjafræðikennari í Borgarholtsskóla, kynnti efnið sem hún notast við í kynjafræðikennslu til framhaldsskólanemenda. Þar er farið yfir samþykki, mörk, ofbeldi, ástina, klám og fleira þar sem áhersla er lögð á að efla samtal nemenda og kennara. Borgarholtsskóli er, enn sem komið er, eini framhaldsskólinn með kynjafræði sem skylduáfanga.

- Indíana Rós Ægisdóttir, kynfræðingur og formaður Kynís, Kynfræðifélags Íslands, kynnti fræðsluefnið sem hún notast við í kynfræðslu unglings, meðal annars í félagsmiðstöðvum. Þar fræðir hún um alls konar þætti kynlifs, líkamann og útskýrir meðal annars kynvitund og kynhneigðir á einfaldan hátt.
- Katrín Ólafsdóttir, aðjunkt á Menntavísindasviði Háskóla Íslands, kynnti mikilvægi þess að koma kyn- og kynjafræðitengdum námskeiðum að í grunnnámi kennara, svo kennrar séu m.a. í stakk búnir að fræða nemendur og takast á við krefjandi aðstæður sem kynnu að koma upp hvað ofbeldi varðar, sem og að auka almennt jafnréttislæsi kennara þvert á námsgreinar.
- Kolbrún Hrund Sigurgeirs dóttir, verkefnastýra Jafnréttisskóla Reykjavíkur, kynnti tilraunaverkefni Reykjavíkurborgar um stefnumótun í kynfræðslu í skóla- og frístundastarf SFS. Verkefnið er á þriðja ári í tilraunakennslu þar sem byggt er á samstarfi kennara, tómstundafulltrúa og skólahjúkrunarfræðings. Foldaskóli og Seljaskóli voru fyrstir skóla til að vera með. Síðar bættust við Hagaskóli og Réttarholtskóli og fleiri skólar hafa óskað eftir því að taka þátt í kjölfarið. Fyrir utan kennsluna sjálfa var lögð áhersla á að bæta aðgengi nemenda að túrvörum og smokkum.
- Oddný Sturludóttir, verkefnisstjóri Menntavísindastofnunar Háskóla Íslands, kynnti Menntafléttuna, samstarfsverkefni Menntavísindasviðs Háskóla Íslands, Háskólans á Akureyri og Kennarasambands Íslands með stuðningi mennta- og menningarmálaráðuneytisins. Menntafléttan býður upp á mismunandi starfsþróunarnámskeið fyrir starfsfólk skóla- og frístundastarfs. Rauði þráður Menntafléttunnar er að styrkja námssamfélög kennara og starfsfólks í menntakerfinu um allt land, að vinna með leiðtogum af vettvangi, við þróun og kennslu námskeiða, að byggja á íslenskum rannsóknum um menntun og stöðu barna í námi og í félagslegu samhengi og að stuðla að samstarfi á öllum sviðum menntunar.
- Sigríður Dögg Arnardóttir, kynfræðingur, kynnti fræðsluefnið sitt sem hún notast við í kynfræðslu unglings, þar sem hún meðal annars ræðir um kynlíf, líkamann, ástina og sjálfssímynd og svarar spurningum þeirra.
- Sigríður Óladóttir, fyrrum formaður Ástráðs, kynfræðslufélags læknanema, kynnti starfsemi félagsins. Ástráður hefur verið rekið af íslenskum læknanemum við Háskóla Íslands frá árinu 2000 og sér um að fræða framhaldsskólanemendur á fyrsta ári í öllum framhaldsskólum landsins um kynlíf, kynheilbrigði og samskipti. Læknanemarnir svara spurningum nemenda, bæði á fyrirlestrum og á samfélagsmiðlum. Fyrir marga framhaldsskólanema er kynfræðsla Ástráðs sú eina sem þeir fá á framhaldsskólagöngu sinni.

- Tótla I. Sæmundsdóttir, fræðslustýra Samtakanna 78, kynnti fræðsluefni samtakanna um hinseginleika. Boðið er upp á fræðslu fyrir grunn- og framhaldsskóla, auk starfsfólks, um fjölbreytileikann, hvað það þýði að vera hinsegin og hvert hægt sé að leita fyrir aðstoð og stuðning. Í lok fræðslu Samtakanna 78 er boðið upp á nafnlausar spurningar. Ungmenni hafa kallað eftir aukinni kynfræðslu sem geri ráð fyrir fjölbreytileikanum.
- Þóra Björt Sveinsdóttir, verkefnastýra Stígamóta, kynnti verkefnið Sjúkást sem er árlegt forvarnarátkar Stígamóta um ofbeldi í nánum samböndum ungmenna. Markmið þess er að ungmenni þekki lykilhugtök á borð við samþykki og mörk og geti greint muninn á heilbrigðum, óheilbrigðum og ofbeldisfullum samböndum. Í átakinu er unnið með unglungum í efri bekkjum grunnskóla og á framhaldsskólaaldri. Átakið fer fram á samfélagsmiðlum en kynningarefni er einnig dreift í skóla þar sem nokkur þúsund unglungar fá fræðslu.

